

UOT: 18:001.12

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ VƏ TOLERANTLIQ

*f.f.d. Sahibə Əliyeva,
Bakı Dövlət Universiteti
sahiba.aliyeva.71@mail.ru*

XÜLASƏ

Məqalədə müasir dövrün ən qlobal məsələlərindən biri dünya xalqlarını bir araya yığan, özündə milli və bəşəri xüsusiyyətləri birləşdirən mədəniyyətlərarası dialoqların keçirilməsinin vacibliyi qeyd olunmuş, ümumdünya mədəniyyətlərarası dialoqların nəzəri və praktiki tərəfləri tədqiq olunmuşdur. Multikulturalizm dəyərlərini təbliğ edən Azərbaycan dünya xalqlarına örnək olacaq bir mədəniyyət nümayiş etdirir. Məqalədə multikulturalizmin Azərbaycan modeli təbliğ olunur. Məqalənin yazılması, bir tərəfdən, Avropada tügəyan edən irqi, milli ayrı-seçkiliklə bağlı nümayiş və mitinqlərin baş qaldırması, milli iğtişəşlərin güclənməsi, Qərb ölkələrində islamofobiya kabusunun artması, Qərb-Şərq münaqişəsi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi, ATƏT-in qərar və göstərişləri, beynəlxalq konvensiyaları imzalayan Qərbdə multikultural dəyərlərin iflası, miqrant böhranı, miqrantların qarşılaşdığı böhranlı vəziyyət, digər tərəfdən, Şərqdə irimiqyaslı müharibələrin genişlənməsi fonunda ölkə əhalisinin Avropaya miqrasiya etməsi, Şərq ölkələrinin miqrant axınına olan münasibəti, Şərqdə, xüsusən də müstəqil Azərbaycan Dövlətinin “azərbaycanlı” adlandırdığı etnik, milli qruplara olan münasibət, azsaylı xalqların yaşaması və fəaliyyəti üçün dövlət səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi kimi əhəmiyyətli məsələlər öz əksini tapmışdır.

Məqaləni işləyən zaman milli-etnik proseslər, etnogenez problemi, müxtəlif dövlətlərin tərkibində yaşayan milli azlıqların və azsaylı xalqların inkişafının sosial dinamikliyi, bu prosesləri tənzimləyən ümumdünya əhəmiyyətli siyasi-hüquqi sazişlər, konvensiyalar, aktlar və bu çərçivədə öhdəliklər götürən müstəqil Azərbaycanın həyata keçirdiyi islahatlar və onların əməli nəticələri əks olunmuşdur. Müstəqillik qazandıqdan sonra, Azərbaycan Dövlətinin dövlətçilik strategiyasının ən başlıca məsələsi ümummilli lider Heydər Əliyevin yaratdığı ən böyük əsər Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi olan etnik azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı müddəaların şərhli öz əksini tapmış, Böyük multikultural dəyərlər nümayiş

etdirən Azərbaycan Dövlətinin bütün dünya üçün nümunə olan “Bakı prosesi”nin mahiyyəti, dünya üçün dözümlülüyün bir modeli olaraq, “Bakı Multikulturalizm Mərkəzi”nin yaranması, mədəniyyətlər və dinlərarası dialoqların keçirilməsi, onların beynəlxalq əhəmiyyəti kimi vacib məsələlər qeyd olunur.

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm, tolerantlıq, irqçilik, ksenofobiya, izolyasionizm, assimilyasiya, aparteid.

Giriş

Qloballaşma terminindən elmi ədəbiyyatda 1967-ci ildə istifadə edilmişdir. Müasir anlamda termin kimi isə “qloballaşma” 1980-ci illərin ortalarında dövriyyəyə buraxılmış və intellektual elita tərəfindən qəbul olunmuşdur. Qloballaşma termininin meydana gəlməsini professor Teodor Levitin adı ilə bağlayırlar. O, 1983-cü ildə “Harvard business review” jurnalında çap etdirdiyi “Bazarların qloballaşması” məqaləsində bu terminlə transmilli korporasiyaların istehsal etdiyi ayrı-ayrı məhsulların bir-birinə qovuşması fenomenini ifadə etmişdir (Teodore Levitt 1983).

“Qloballaşma” anlayışının akademik status alaraq geniş yayılmasında amerikalı sosioloq R.Robertsonun rolu xüsusi qeyd olunur. Onun fikrincə, qloballaşma prosesi tarixin inkişaf mərhələləri ilə bağlıdır. Hər hansı mərhələdə mədəniyyət və sivilizasiya necə inkişaf edirsə, qloballaşmanın səviyyəsi də onunla ölçülür. Belə ki, indiki qloballaşma səviyyəsi əvvəlkilərə nisbətən çox çətin və mürəkkəbdir. R.Robertsonun fikrincə, qloballaşma tarixi inkişafla sıx bağlı olduğu üçün onun inkişaf mərhələsini XV əsrdən götürmək lazımdır. Bu da dünya mədəniyyətinin inkişaf mərhələsi ilə izah olunur. Tədqiqatçının fikrincə, qloballaşma prosesi qaçılmazdır, o labüddür.

Ensiklopedik nəşrlərdə qloballaşma (və yaxud qlobalizasiya) bütün dünya üzrə insanların, ideyaların, əmtəə və pulların demokratik xarakterli, universal, beynəlxalq qanunvericiliyə tabe olan azad, heç nə ilə məhdudlaşdırılmayan yerdəyişməsi kimi müəyyən edilir (Глобализация 2003). Ümumiyyətlə götürdükdə, qloballaşma prosesi özlüyündə mürəkkəb və geniş aspektli olduğu üçün onun ətrafında müzakirələr səngimir. Belə ki, qloballaşmanın həm əleyhdarları, həm də tərəfdarları öz mövqelərinin doğruluğunu isbat etmək üçün ciddi arqumentlər gətirirlər. Qloballaşma əleyhdarları qloballaşmanın mənfi fəsadları arasında aşağıdakıları qeyd edirlər: milli dövlətlərin rolunun aşağı düşməsi, demokratik institutların nüfuzunun azalması, inkişaf etməkdə olan dövlətlərin mənafelərinin arxa plana keçməsi ilə şərtlənən birqütblü dünyanın yaranması,

lider dövlətlərlə ikinci və üçüncü dərəcəli dövlətlər arasında ziddiyyətlərin artması; təkcə iqtisadi deyil, həmçinin beynəlxalq münasibətlərin fəal subyektinə çevrilmiş, ölkələrin hökumətlərinə öz iradəsini dikte edən transmilli şirkətlərin təsirinin artması, dövlətin ona məxsus bir sıra səlahiyyətlərini itirməsi və s.

Sivilizasiyanın mahiyyəti

Dünya sivilizasiyası ideyası ümumi şəkildə bəşəriyyətin mədəni yaxınlaşması, bütün dünyada müxtəlif xalqların ümumi dəyərləri, inancları, oriyentasiyaları, fəaliyyət formaları və institutları qəbul etməsini bildirir. Müxtəlif birliklərə mənsub olsalar da, insanların əksəriyyəti oxşar mənəviyyət prinsiplərinə, nəyin doğru olub-olmadığı haqqında bəzi minimal norma və təsəvvürlərə malikdir. Universallıq və universallaşdırma cəhdi, hər şeydən əvvəl, Qərb sivilizasiyasına xas olan keyfiyyətdir. O, güclü resurslarına, texnoloji liderliyinə əsaslanaraq dünyanın hər yerində öz prinsiplərini, dəyərlər sistemini geniş yaymağa, onları hamı üçün yeganə imperativ kimi qəbul etdirməyə çalışır. Məhz elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda universalizm cərəyanının nümayəndələri özlərinin fərqli baxışları ilə fərqlənmişlər. Belə ki, universalizm cərəyanının nümayəndələri belə israr edirlər ki, insan psixikası mühüm xarici fərqlərlə kifayət qədər vəhdətdədir.

Bu konsepsiyada belə bir mülahizə irəli sürülür ki, planetin hər yerində insanların düşüncə və davranışlarında təzahür edən sosial psixoloji proseslər mahiyyətcə eynidir. Başqa sözlə, mədəniyyətlərin özləri bərabər əsaslara görə eynidirlər, zahirən müxtəlifdirlər. Sosial intellekt və mentallıq ölçülərində bir məsələ maraq doğurur: mədəniyyət insanın daxili psixi aləminə nə dərəcədə və hansı vasitələrlə təsir edir? Bu meyarları düzgün dərk etmək sayəsində tədqiqatçılar hansı psixoloji anlayışların həqiqətən universal olmasını və hər bir mədəniyyətdə insanın davranışının təsvirində onlardan necə istifadə edilməsini anlaya bilər. Lakin universalizm cərəyanının tərəfdarları millətlərin mentallıq səviyyəsinə diqqət yetirmir, yalnız mərkəzi hegemonluğu əsas tuturlar. Qərbin bu cəhdlərini Harvard Universiteti Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri Samuel Hantinqton dəqiq ifadə etmişdir: “Universal sivilizasiya konsepsiyası Qərb sivilizasiyasının xarakterik məhsuludur. XIX əsrdə “ağ adamın vəzifəsi” ideyası Qərbin qeyri-Qərb cəmiyyətlər üzərində siyasi və iqtisadi ağalığının genişlənməsinə bəraət qazandıрмаğa kömək edirdisə, XX əsrin sonunda bu konsepsiya digər cəmiyyətlər üzərində Qərbin mədəni ağalığına və həmin cəmiyyətlərin Qərb ənənələrini və institutlarını təqlid etmək zəruriliyinə bəraət qazandıрмаğa kömək edir. Universalizm – qeyri-Qərb mədəniyyətlərinə qarşı durmaq üçün Qərbin aşıladığı ideologiyadır” (С.Нанхингтон 2003, 90.)

Lakin ümumdünya sivilizasiyasının Qərb istehlak obrazının və kütləvi mədəniyyətin yayılması əsasında yaranması haqqında fikirlər heç bir tənqiddə dözmür. Güclünün mövqeyindən çıxış edərək Qərb digər dünyaya qloballaşma və universallaşmanın özünün maraqları baxımından optimal saydığı prinsiplərini qəbul etdirməyə çalışır. Bu zaman başqa ölkələrin və mədəniyyətlərin maraqlarını nəzərə almamaqla, o, əslində dini, sosial, milli ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Qərbin mədəni ekspansiyasının məqsədi siyasi və iqtisadi maraqlardan və hegemonçuluqdan istifadə etməklə başqa mədəniyyətlər hesabına öz mədəni dəyərlərini və ənənələrini yaymaqdan ibarətdir. Bu özünü Qərb həyat tərzinin və istehlak meyillərini başqalarına qəbul etdirməkdə, informasiyanın bir istiqamətdə - “mərkəzdən periferiyalara” axınında, Qərb mədəniyyətini universal mədəniyyət kimi yaymaqda, digər mədəniyyətlərin bəşər sivilizasiyasının tərəqqisinə verdiyi töhfələri danmaqda, mədəni əlaqələr vasitəsilə öz siyasi məqsədlərinə çatmaqda və bu məqsədlə qərbpərəst sosial-mədəni elitəni formalaşdırmaqda göstərir. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, hazırda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehlak olunan informasiya və verilişlərin 80%-ə qədəri Qərbin aparıcı ölkələrində idxal olunur ki, bu böyük məlumat axını sivilizasion maraqlarını əks etdirir. Çox zaman demokratiya, insan hüquqları uğrunda mübarizə pərdəsi altında elə iqtisadi və siyasi maraqlar durur. Qərbin mədəni müdaxiləsinə cavab reaksiyası kimi, oradakından fərqli olan, öz baxışlarına uyğun dünya qurmağa çalışan qeyri-Qərb sivilizasiyalarının dirçəlməsi və güclənməsi cəhdləri baş verir. Qərbin təsiri altında baş verən iqtisadi modernləşmə və onunla müşayiət olunan sosial-siyasi dəyişikliklər identikliyin əsas mənbəyi olan milli dövlətləri zəiflədir, yaranmış boşluğu geniş sosial təbəqələrin cəlb olunduğu fundamentalist cərəyanlar doldurmağa çalışır. Bu aspektlər Qərb sivilizasiyası ilə müxtəlif Şərq sivilizasiyaları arasındakı ciddi fərqlərə diqqət cəlb edir. Bu sivilizasiyalar tarix, dil, mədəniyyət, ənənələr, dini nöqtəyi-nəzərdən bir-birindən fərqlidir. Əlbəttə, fərqlilik heç də münaqişə demək deyildir. Lakin bu da faktdır ki, bəşər tarixində uzun və dağıcı müharibələr məhz sivilizasiyalar arasındakı fərqlər nəticəsində baş vermişdir. Qərblə-Şərq arasındakı bu fərqliliyi onların inkişaf yollarının müxtəlifliyi ilə də izah etmək olar. Qərb elm və texnikanın nailiyyətlərinə əsaslanan rəşional yolla getmişsə, Şərqdə ənənələrə əsaslanan ənənəvi cəmiyyətlər üstünlük təşkil etmişdir. Bu zaman biz Qərb dedikdə, Avropada XV-XVII əsrlərdə təşəkkül tapmış sivilizasion və mədəni inkişafın xüsusi tipini nəzərdə tuturuq ki, bu tipin əsasını antik mədəniyyət və xristian ənənələri təşkil etmişdir. Şərq sivilizasiyasında həyat tərzinin sabitliyi, dini-mifoloji təsəvvürlərin üstünlük təşkil etməsi, kollektiv-şəxsiyyət münasibətlərinin birincinin xeyrinə olması kimi xüsusiyyətlər özünü göstərir. Burada əsas

mədəni dominantlar kimi miflər, dini ayinlər, ibadətlər və sitayişlər çıxış edir. Hər iki sivilizasiya tipinin dünya mədəniyyətinin inkişafında böyük xidmətləri, nailiyyətləri olsa da, onların bir-birindən təcrid olunmuş məkanda mövcudluğu mümkün deyildir. Mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq və sintezə doğru qarşılıqlı hərəkət olmadan bəşəriyyətin gələcəyi yoxdur. Qlobal problemlər bütün bəşəriyyətin problemlərinin məcmusudur. Sivilizasiyaların mövcudluğu onların həllindən asılıdır. Bu problemlərin öhdəsindən o zaman gəlmək olar ki, bəşəriyyət azadlıq, demokratiya, məsuliyyət, varlığın mənası haqqında dünyabaxışlarını yenidən nəzərdən keçirsin, elmin, texnologiyaların, informasiyanın, təhsilin, mədəniyyətin, səhiyyənin nailiyyətləri ilə bütün bəşəriyyətin mənafeyi üçün istifadə edilsin.

Qloballaşmanın yalnız Qərb ölkələrinin maraqlarına cavab verən, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yalnız təhlükə yaradan bir proses barədə nəzəriyyələr də vardır. Hətta qloballaşmanın məhz bu nəticələrini qabardan, onun milli dövlətçiliyə, milli mədəniyyətə və adət-ənənələrə neqativ təsir göstərəcəyini vurğulayaraq, onunla mübarizəni ümumdünya hərəkəti - antiqlobalistlər hərəkəti də mövcuddur. Əslində, qlobalistikanın bir elm kimi yaranması da qlobal problemlərin tədqiqinin zəruriliyi ilə sıx əlaqədardır. Milli, regional və dünya səviyyəli münaqişələrin yaranması təhlükəsi bir çox hallarda dünya iqtisadiyyatının qloballaşması prosesinin yaratdığı üstünlüklərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi ilə də əlaqələndirilir (План действий по политике в области культуры в интересах развития, принятый Межправительственной конференцией по политике в области культуры в интересах развития 1998).

Dünyada gedən çox mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələr bir daha sübut edir ki, qloballaşma labüd, qarşısıalınmaz prosesdir. Onun inkişafı həm insan mənəviyyəti ilə, həm də birbaşa insan əxlaqı ilə bağlıdır.

Qloballaşma özünü, əsasən, 3 sahədə göstərir: siyasi güc, mədəni əlaqələr və iqtisadi inkişaf.

Qloballaşma şəraitində beynəlxalq sosial-mədəni siyasətin vəzifələri:

1. Kulturoloji maarifləndirmə.
2. Yeni sosial mühitin formalaşması üçün sosial –mədəni inkişafın proqram və layihələrinin hazırlanması.
3. Milli mədəniyyətlərin demokratikləşməsi.

Qloballaşma, onun mədəni-siyasi aspektləri bəşər cəmiyyətinin bütün mərhələlərində mövcud olmuş, siyasi proseslərə ciddi təsir göstərmişdir. Sadəcə olaraq qlobal hadisələri nəzərdən keçirərkən, alimlər uzun müddət siyasətə və iqtisadiyyata üstünlük vermişlər, ancaq bu, mədəniyyətin təsirini heç də azaltmırdı (Hopkins 2002,11-12.)

Müasir dünyanın geosiyasi kontekstindən danışarkən, birinci növbədə, sivilizasiyalar və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir mexanizminə fikir vermək lazımdır. Millətləri bir araya yığan sivilizasiya və mədəniyyətlər öz aralarında ortaq mövqeyə malikdir. Ayrı cür mümkün deyildir. Qərb geosiyasətçiləri gələcək dünya inkişafının, əsasən, iki konsepsiyasından çıxış edirlər. Onlardan biri – neoatlantik konsepsiya (ən görkəmli nümayəndəsi S.P.Hantinqton) gələcək dünya nizamının müxtəlif sivilizasiyalar (əsasən, 8 sivilizasiya - Atlantik, Latin Amerikası, slavyan provaslav, islam, hind, Çin, Yaponiya, və Afrika) arasında mədəni, ideoloji, dini ziddiyyətlərin güclənməsi fonunda təsəvvür edir. Hantinqtonun fikrincə, dünya dövlətləri və xalqları arasında başverəcək toqquşmalar və dağıntılar məhz bu sivilizasiyalar arasında baş verən gərginlikdən əmələ gələcəkdir. Qərb dünyasının mədəniyyətini özündə əks etdirən nəzəriyyəçi buraya daxil olan dövlətlərin mədəniyyətlərini tərəfənnüm etməklə məşğuldur. Belə ki, Qərb sivilizasiyası digər xalqların sivilizasiyalarından köklü şəkildə fərqlənir. Müəllif sivilizasiyalar rəqabətində mədəniyyət faktorunu əsas gətirərək “sivilizasiyaların toqquşması” (The clash of civilizations) nəzəriyyəsində bu yaxınlaşmanın qeyri-mümkün olduğunu söyləmişdir. Düzdür, sonralar 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi “The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order” kitabında mədəniyyətlər və sivilizasiyaların qismən də olsa yaxınlaşmasının mümkünlüyünü qeyd etsə də, lakin bu yaxınlaşmanın kuliminasiya nöqtəsi kimi ABŞ dövlətini götürürdü. Bu baxışlarda humanizmdən çox, millətçilik və irqçilik xarakteri hiss olunmaqdadır. Amerikalı geosiyasətçi Frensis Fukuyamanın təklif etdiyi “mondializm” adlanan ikinci konsepsiyaya (Hantinqton 1996) görə gələcək dünyanın inkişafı məhz Qərbdən keçir. Qərbin qələbəsi bütün dünya mədəniyyətlər və sivilizasiyalarını öz ağışuna alacaqdır. Bütün xalqların, dövlətlərin dünya-baxışlarının eyniləşməsi çox mürəkkəb və ağırlı prosesdir. Ona görə ki, burada ayrı-ayrı dövlət və xalqların mədəniyyəti və mental baxışlar sistemi özünü göstərməkdədir. Onları isə bir araya yığmaq məsuliyyəti ev sahibinin üzərinə düşür. Dünyanın gələcək inkişafı bu sivilizasiyaların münasibətinin təzahürü kimi çıxış edir. Dünya dövlətləri və xalqlarının əmin-amanlıq, sülh şəraitində yaşamasının müqəddəm şərti məhz sivilizasiyalararası dialoqdan keçir. Bu suallara cavabı yenə də sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsində, dialoqunda axtarmaq lazımdır. Rus alimi S. V. Sokolovun mədəniyyətə aid söylədiyi mülahizələr çox güman ki, özündə sivilizasiya ilə bağlı fikirlərə də müncər edilə bilər. Sokolovun qənaətinə görə (Şükürov A. M. 2001, 6-12) mədəniyyət özündə: 1) ictimai şüuru; 2) praktik və mənəvi fəaliyyət vərdişlərini; 3) sosial dəyərlər məcmusunu ehtiva edir. Beləliklə, cəmiyyət özlüyündə 1) adamları; 2) mədəniyyəti; 3) sosial fəaliyyəti; 4) təbiəti birləşdirir.

Bizə elə gəlir ki, müəllif sonuncunun (təbiətin) mədəniyyətə daxil edilməsi ideyasını müdafiə edərkən təbiətin yalnız insan fəaliyyətinə tətbiq edildiyi “hissə”sini nəzərdə tutur.

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibətlərinin yeni baxış bucağı altında tədqiqi haqqında danışarkən digər bir sosioloq Harvard Universiteti Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri Samuel Hantinqtonun adını xatırlatmaq olar. O, özünün 1993-cü ildə çap etdirdiyi “Sivilizasiyaların toqquşması” əsərində gələcək müharibələrin iqtisadi-siyasi və digər sahədəki ziddiyyətlər nəticəsində deyil, mədəniyyətlərin toqquşması nəticəsində yarana biləcəyini əsaslandırmağa çalışır. Bu kitab sanki, tədqiqatçının əvvəllər iddia etdiyi baxışlar sisteminin bir növ yekunudur. Hantinqtonun əsas qənaəti bundan ibarətdir ki, baş verə biləcək konfliktlərin səbəbini ideoloji və iqtisadi amillərdə deyil, mədəniyyətlərin konfliktində axtarmaq lazımdır. Hantinqton öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün beş əsas arqument götürür ki, bunlar da aşağıda qeyd olunub:

1. Əsrlər boyu formalaşan sivilizasion fərqlər bu gün də mövcuddur və gələcəkdə də aradan götürülməyəcək.

2. Sivilizasion özünüdərkini inkişafı sivilizasiyalar arasında fərqlərin dərinləşməsinə aparır.

3. Fundamentalist hərəkatlar formasında “dinlərin dirçəlişi” yaranacaq.

4. Sivilizasiyaların hər birində “öz kökünə qayıtmaq” istəyi yaranacaq.

5. İqtisadi və siyasi xüsusiyyətlərdən fərqli olaraq mədəniyyət amili dəyişikliyə daha az məruz qalır və mədəniyyətlər arasındakı fərqləri götürmək, birləşdirici kompromis variantı tapmaq çox müşkül məsələdir.

S. Hantinqton çox şeyi ifrat dərəcədə təhrif etmişdir. Əlbəttə, iqtisadi və siyasi baxışlarla müqayisədə, milli mədəniyyətlərin ömrünün daha uzun olduğunu qətiyyənlə inkar etmək olmaz. Eyni zamanda, bu və ya digər xalqın (millətin) mədəniyyətinin özəl cəhətlərə malik olduğunu söyləməklə heç də gələcəkdə bu mədəniyyətlərin insanlığı həllolunmaz konfliktlərə sürəkləyəcəyini təsbit etmək mümkün deyildir.

S. Hantinqton belə hesab edir ki, sivilizasiyalar arasında baş verə biləcək münaqişələr əsasən iki formada təzahür edir:

a) mikroəviyyədə (qruplararası).

b) makroəviyyədə (fərqli mədəniyyətlərə mənsub dövlətlər arasında).

S. Hantinqton qeyd edir ki, gələcəkdə 7-8 sivilizasiya arasındakı qarşıdurma artan xətlə yüksəlib toqquşmalara çevriləcək. Müəllif bu cür faciəvi halı “zamanın tələbindən irəli gələn qanunauyğunluq” hesab edir. Başqa sözlə ifadə etsək, müəllif belə bir fikir yürüdür ki, sivilizasiya xətləri arasındakı mühüm qatlar gələcək döyüşlərin əsas xəttinə çevriləcək.

Biz belə hesab edirik ki, həqiqətən, mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında müəyyən “anlaşılmazlıqlar” mövcuddur. S. Hantinqtonun iddia etdiyi “müharibə situasiyası” heç də zərurətdən irəli gələn bir proses deyildir; təbii ki, bu səbəblərin sayı kifayət qədər çoxdur və şübhəsiz ki, bu cür toqquşmalarda mədəniyyət və sivilizasiya amillərinin “fərqli” cəhətləri də rol oynaya bilər. Biz belə hesab edirik ki, adətən, belə “toqquşmalar”ın baş verməsini arzu edən xüsusi qüvvələr mövcuddur və həmin qüvvələr həm Qərb, həm də Şərq “siyasiləri” və “alimləri” arasında var. Bunu da təəssüf hissi ilə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, sözügedən qüvvələr çox vaxt öz istəklərinə də “uğurla” çatır.

Bizə elə gəlir ki, sivilizasiya anlayışı müasir anlamda öz ənənəvi mahiyyət və mənasını müəyyən mənada dəyişir, yeni bir keyfiyyət halına keçir. Sırr deyildir ki, uzun müddət ərzində mədəniyyət və sivilizasiya anlayışları gah biridigərinin davamı, gah (bir-birinin) adekvat surəti, gah da az qala əksi kimi təqdim edilmişdir. Həqiqətən, hər iki hadisəni birləşdirən cəhətlər kifayət qədər çoxdur, arada hansısa “Çin səddi” çəkmək də qeyri-mümkündür.

Bəs mədəniyyət və sivilizasiyanın fərqi, daha doğrusu, özünəməxsus cəhətləri hansılardır? Biz adi təsəvvürdə və elmi tədqiqat işlərində qədim (və ya antik) sivilizasiya haqqında məlumatlarla qarşılaşırıq. Belə hesab edirik ki, bütün mərhələlərdə sivilizasiyalar mədəniyyətlərin sonucunu kimi qəbul edilmişdir, məsələn antik mədəniyyətin inkişafının ən yetkin mərhələsi antik sivilizasiyadır. Bu formul digər milli-regional və qlobal inkişaf müstəvilərinə də aiddir. Elə müasir mədəniyyətlərin inkişafının ən yetkin mərhələsi də sivilizasiya ilə müşahidə olunur.

Sivilizasiya özlüyündə (və özündə) mədəniyyətin bütün əlamət və keyfiyyətlərini ehtiva etməklə yanaşı həm də ona yeni keyfiyyətlər “ələvə” edir. Sivilizasiyalar mədəniyyətlərin mexaniki məcmusu deyil, bir növ mədəniyyətlərin daxili mahiyyətini sistemli, bütöv şəkildə əks etdirən qlobal bir hadisədir. Başqa sözlə, hər bir mədəniyyət faktorunu sivilizasiyanın tərkib hissəsi kimi götürə bilsək də, sivilizasiyanı bir çox hallarda (ən azı, miqyas baxımından) mədəniyyətin bir hissəsi kimi götürmək elə də ağılabatan deyildir.

Sivilizasiya mədəniyyətlərin qovuşub birləşdiyi müstəvidir. Tarixilik baxımından mədəniyyət daha qədim və uzunömürlüdür. Sivilizasiyalar tarixin müəyyən bir mərhələsində meydana gələ və məhvə düşər ola bilər; Mədəniyyəti isə belə bir “təhlükə” gözləmir (bu baxımdan, şübhəsiz, mədəniyyət daha çoxqatlı hesab oluna bilər).

Sivilizasiya spiralvari, mədəniyyət isə yüksələn xətlə inkişaf edir. Sivilizasiya ilə mədəniyyət bir-birinin yanında (qonşuluqda) deyil, bir-birinin içində yaşayır. Sivilizasiya ilə mədəniyyət arasında “dəmir pərdə” asmaq mümkün deyildir. Sivilizasiya ilə mədəniyyəti birləşdirən cəhətlər onları ayıran

cəhətlərdən daha çoxdur. Bəli, həqiqətən mədəniyyətlər arasında fərqlər mövcuddur. Bu heç də mədəniyyətlər arasında çoxəsrlik əlaqələri inkar etmək fikrində deyildir. Daha dəqiq desək, hər hansı bir xalqın mədəniyyəti izolə olunmuş şəkildə inkişaf edə bilməz; mədəniyyətlər çox zaman təkcə bir-biri ilə yanaşı deyil, həm də bir-birinin içində yaşayır.

Bəzən bir çox millətlərin psevdopatriotları öz milli mədəniyyətlərini başqa mədəniyyətlərə qarşı qoyurlar; məsələn: elə götürək qonşu Rusiyanı. Heç kəs inkar edə bilməz ki, bu mədəniyyətin əsasında iki qütb Avropa və Asiya mədəniyyətləri dayanır. Belə ki, Pyotra qədərki dövrdə monqol-tatar mədəniyyəti rus mədəniyyətinə böyük təsir göstərmişdir (məsələn: əkinçilik, suvarma, məişət və s.). Sonrakı mərhələdə Qərb mədəniyyətinin təsiri dominant şəkildə təzahür etmişdir. Samuel Hantinqtonun “Sivilizasiyaların toqquşması və yeni dünya düzəni” adlı kitabı mədəniyyətin müasir dünya proseslərində roluna yeni baxışları özündə əks etdirən mühüm hadisə oldu. Dünyada gedən proseslərin mahiyyətini Amerika politoloqu onda göürdü ki, “soyuq müharibə”nin başa çatmasından sonra ideoloji qarşıdurmanın yerini sərt etnik mədəni və dini ziddiyyətlər tutmuşdur. S.Hantinqtonun müasir sivilizasiya birliklərinin təşəkkül tapmasında mədəniyyət amilinə diqqəti cəlb etməsi maraqlı doğurur. Onun nəzərinə, uzun əsrlər boyu beynəlxalq münasibətlərin əsas prioriteti sayılan “millətlərarası-dövlətlərarası” münasibətlər öz yerini tədricən mədəni və sivilizasiya birliklərarası münasibətlərə etdirə bilməmiş, müasir sivilizasiyaların sərhədlərini müəyyənləşdirərkən dini-mədəni faktorları qabartmaqla dünya siyasi prosesinin geosiyasi, hərbi, iqtisadi tərəflərini nəzərə almamaqla subyektivliyə varmışdır. Ancaq ziddiyyətlərə baxmayaraq, sivilizasiyalararası münaqişələr nəzəriyyəsi dünyada cərəyan edən proseslərin gələcək tədqiqi üçün yeni təkan vermiş oldu.

“Sivilizasiyalararası dialoq”un keçirilməsi zərurəti

Sivilizasiyalararası dialoqun yaranması məhz bu ziddiyyətləri aradan götürmək zərurətindən irəli gəlir. Müxtəlif mədəniyyətləri və sivilizasiyaları özündə birləşdirən sivilizasiyaların dialoq məsələsi, özlüyündə humanizmin bütün çalarlarını əks etdirdiyi üçün qloballaşmanın ən təzahür və müsbət xüsusiyyətlərini əks etdirir. Elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda mədəniyyətlərə verilən təriflər metodoloji aspektlərə görə bir-birlərindən fərqlənsələr də, ona verilən tərif və təsnifatlarda mədəniyyətin, prioritet və fərdi “Mən”i dərk etmək, digər mədəniyyətlərlə və xalqlarla qarşılıqlı əlaqələrində “doğma” və “yad” əlamətləri ayırmaq üçün əsas kimi çıxış edir (Садохин А.П. 2006.)

Sivilizasiyalararası dialoqun ən prioritet məsələlərindən biri “Şərq-Qərb” kontekstində məsələnin araşdırılmasıdır. Bu qlobal məsələyə gəldikdə, görkəmli Azərbaycan alimi Səlahəddin Xəlilov “sivilizasiya” və “mədəniyyət” anlayışları arasında fərq qoyulmasının zəruriliyinə diqqət cəlb edərək vurğulayır ki, əslində müxtəlif sivilizasiyalar yoxdur, sivilizasiya bütün bəşəriyyət üçün eynidir və bəşəriyyət də onu qoruyub saxlamalıdır. S.Xəlilovun fikrincə, sivilizasiyalar tarixi prosesləri ayrıca milli mənlik şüuru ilə bağlı hadisələri özündə əks etdirir. Bu mənada dialoq sivilizasiyalar arasında deyil, yalnız mədəniyyətlər arasında gedə bilər (Bakıda “Mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və müasir dünyada dialoq fəlsəfəsi” mövzusunda beynəlxalq konfrans işə başlamışdır. 2011).

Qərb və Şərq hər biri xüsusi “genotip”ə və daxili inkişaf məntiqinə malikdir. Cəmiyyətin iki - ənənəvi və texniki tipinin qarşılıqlı əlaqəsi ənənəvi (tradişionalist) və texnogen sivilizasiyaların nailiyyətlərinin və dəyərlərinin qarşılıqlı çulğaşması yolu ilə həyata keçirilə bilər (Новая философская энциклопедия. 2001). Bu mövqedən çıxış edənlər yaxın və uzaq gələcəkdə müəyyən sosial-mədəni paradigma əsasında hansısa irimiqyaslı birliyin yarana biləcəyini inkar edərək mədəniyyətlərin, xüsusən Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı çulğaşmasından (inteqrasiyasından) deyil, yalnız qarşılıqlı təsirindən (dağıdıcı və ya yaradıcı) danışmağı üstün tuturlar (Кессиды Ф.Х. 2003.76-79).

Bu mövqə tərəfdarlarının nəzərincə, dünyada mövcud olan bu qədər müxtəlif mədəniyyətlərin inteqrasiyası, ümumiyyətlə mümkün deyildir, çünki o, müxtəlif mədəniyyətlər şəraitində tərbiyə almış insanların qarşılıqlı anlaşmasını tələb edir. Buna iş praktikasında nail olmaq mümkün deyildir. Qərb sivilizasiyasının təməlinə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinə əsaslanan iqtisadi sistem durur. Digər tərəfdən, Qərb sivilizasiyasını şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri də vətəndaş (fərd) – cəmiyyət (dövlət) münasibətlərinin mükəmməlliyi, cəmiyyətin daha mütəşəkkil idarə olunmasıdır. Şərq düşüncə tərzinin əsasını insanın mənəvi kamilliyi təşkil edir. Lakin insan sosial varlıq kimi cəmiyyətdə yaşayır. Şərq cəmiyyətlərindən fərqli olaraq, Qərbdə hər kəs özünü cəmiyyətin bir üzvü hiss edir, öz rifahını və azadlığını da ictimai münasibətlərdən kənar təsəvvür etmir (Xəlilov S. 2009).

Multikulturalizmin tərkib hissəsi olan tolerantlıq dini dözümlülükdür

Mədəniyyətlərarası dialoqların mərkəzi nöqtəsi öz-özlüyündə dözümlülük prinsiplərinə əsaslanır. Elmi-fəlsəfi ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi

tolerantlıq dini dözümlülük deməkdir. Bu onu xatırladır ki, müxtəlif xalqların inanc və əqidələrinə hörmət etmək və dözümlü yanaşmaq lazımdır. Tolerantlıq insan hüquqları və vicdanı ilə bağlı olduğu üçün bu kimi incə məsələlərə hörmətlə yanaşmaq tələb olunur. Tolerantlıq deyəndə insan azadlığı, demokratiya, söz azadlığı və milli hissələrinin çulğaşdığı bəşəri hisslər durur. Bu termin altında irqçilik, ksenofobiya, dini dözümsüzlük, dini ayrı-seçkilik terror və ekstremizmin qəbul edilməməsi xarakterikdir.

Dözümlülük ideyası ilə bağlı 1648-ci ildə imzalanmış Vestfaliya sülhü dini dözümlülüklə bağlı ilk sənəddir. Buna baxmayaraq, bu istilahdan sonra saysız-hesabsız müharibələr olmuşdur və istilah öz yerini tapa bilmədi. Bu fikirlərin tam dolğunluğu yalnız II minilliyin sonunda formalaşmağa başladı.

Dini dözümlülük dedikdə, əzilmiş xalqın dinini, mənəviyyatını məhv etmək deyil, əksinə sülhü qoruyub saxlamaqla qonşu xalqların mədəniyyətinə və dininə hörmət etmək və ya hörmətlə yanaşmaq kimi başa düşülür. Bu ən çox azsaylı xalqların mədəniyyətində təzahür edir. Məşhur siyasi xadim Mahatma Qandinin qeyd etdiyi kimi, “Günümüzün ehtiyacı yalnız bir din deyil, müxtəlif dinlərin tərəfdarlarına qarşı qarşılıqlı hörmət və dözümlülükdür” (Əhədova S.A.2014).

Həqiqətən də dinlər arasında dialoqun qurulması, qarşılıqlı hörmət göstərilməsi müasir cəmiyyətdə demokratik stabilliyin yaradılması üçün çox vacibdir.

Etnik-psixoloji məqamdan yararlanaraq demək olar ki, dözümlülük hər bir ölkənin vətəndaşları tərəfindən yüksək qiymətləndirilsə, bu böyük bir təcrübənin humanist nəticəsidir. Lakin əksinə olarsa, bu böyük müvəffəqiyyətsizliyin nəticəsidir. Təcrübəyə əsaslanmaqla bu istilahın qəbul edilməsinin doğru olub-olmamağı tam sübuta yetirilir. Bütün bunlar göstərir ki, dözümlü davranış normal, inkişaf edən vətəndaş cəmiyyətinin mövcud olduğu cəmiyyətlərdə tətbiq olunan bir istilahdır, nailiyyətdir, dözümlülük münasibəti də onun açarındır. Əslində istər dözümsüzlük, istərsə də dözümlülük tətbiq olunan dövlətin və cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinin hansı dərəcədə olduğunu göstərir. 1995-ci il noyabrın 16-da keçirilmiş UNESKO Baş Konfransının 28-ci sessiyasında tolerantlıq prinsiplərinə dair bəyannamə qəbul olundu. Bu bəyannamədə vurğulanır ki, “Dözümlülük, ilk növbədə, insan azadlıqları və universal hüquqların etirafı əsasında formalaşan fəal münasibətdir” bununla yanaşı, “Dözümlülük, insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq aktlarında müəyyən olunmuş normaları iddia edən, həqiqətin mütləqləşdirilməsindən və ehkamçılıqdan imtina edən bir anlayışdır”. Tolerantlıq deyəndə müxtəlif dövlətlərdə yaşayan qaradərililərin, ərəblərin, çinlilərin, müsəlmanların, yəhudilərin, qaraçıların, mühacirlərin hüquqlarına və dini azadlıqlarına hörmət edərək dözümsüzlük hallarının təhlili nəzərdə tutulur.

Statistik məlumatlara görə, dünyada 5000-ə qədər xalq, millət, etnik qrup yaşayır və bir o qədər də mentalitet, həyat tərzı vardır. Demokratik cəmiyyətdə qərar tapmış multikulturalizm cəmiyyətdə təzahür edən çoxsaylı mədəni müxtəlifliyin növlərindən biridir. Bundan başqa, biz multikulturalizmlə əlaqədar olan izolyasionizm (təcridetmə), assimilyasiya və aparteizm kimi digər təzahürləri də qeyd edə bilərik. Elmi-fəlsəfi ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi:

1. *İzolyasionizm*. Bu siyasətini məqsədi hər hansı bir ölkəyə gələn xarici miqrantların təxribat törətmək, ixtişaşlara yol vermək, dini ayrı-seçkilik yaratmaq, müxtəlifliyə yol verməyin qarşısını alır; məsələn: 1901-ci ildə Avstraliyada qəbul olunmuş “İmmiqrasiya haqqında Qanunu” göstərmək olar.

2. *Assimilyasiya*. Bu siyasət hər hansı bir ölkəyə gələn xarici vətəndaşın müxtəlifliklər yaratmaq haqqında fikirlərinə qarşı çıxır, onları öz mədəniyyətlərindənndir.

3. *Aparteid*. Müəyyən qrup adamların assimilyasiyasına mane olmaq məqsədilə onların izolyasionizmə (təcridinə) yönəlmiş siyasətidir.

Multikulturalizmin nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən də liberalizmin azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərləri təşkil edir. Liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm fərdlərin deyil, qrupların hüquqlarını ön plana çəkir. Multikultural dəyərlərin məzmununu demokratik dəyərlər təşkil edir. Demokratiya multikultural cəmiyyətin təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır. Multikultural cəmiyyət ilk dəfə Qərbi Avropanın və Şimali Amerikanın demokratik ölkələrində tolerantlığın, əxlaqi qaydaların yüksək olduğu münbit bir yedə yaranıb inkişaf etmişdir. Məhz dünya tolerantlıq təcrübəsində Amerika, İsveç, Avstraliya və Kanada modelləri mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, “multikulturalizm” termini siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə – Avstraliyada İmmiqrasiya naziri vəzifəsində çalışmış Al Kresbi tərəfindən daxil edilmişdir. O, anqlo-saksonlarla yeni avstraliyalılar arasındakı nifaqın aradan götürülməsinə də çox səy göstərmişdir. 1979-cu ildə hökumət Mədəni Müxtəlifliyin Problemləri üzrə Avstraliya İnstitutunu, 1987-ci ildə isə Multikulturalizm Problemləri Komitəsini yaratdı. Bu, Avstraliya dövlətinin dini ayrı-seçkiliklər üzərindəki böyük qələbəsi idi.

Beləliklə, modellərin müqayisəli təhlili nəticəsində bir neçə ümumiləşdirmə aparmaq istərdim:

1) Pozitiv sosial təzahür forması olan multikulturalizm cəmiyyətdə normal mühitin, vətəndaş həmrəyliyinin, birgəyaşayışın əldə edilməsində, etnik ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasında köməkçidir.

2) Multikulturalizmin alternativı yoxdur.

3) Multikultural cəmiyyətin tərkibini demokratiya təşkil edir.

4) Dünya tarixi inkişafının gedişində yaranan Amerika, İsveç, Avstraliya və Kanada modellərinə yeni bir tarixi təcrübə sayılan multikulturalizmin Azərbaycançılıq modeli əlavə edilir.

5) Multikulturalizm kimi milli zəmində nəzəriyyə olaraq formalaşan, beynəlxalq təcrübə formasında siyasətə çevrilən bu bəşəri ideyaları siyasətləşdirən və dəstəkləyən məhz dövlətdir.

Qərb və Şərq hər biri xüsusi “genotip”ə və daxili inkişaf məntiqinə malikdirlər. Cəmiyyətin iki tipinin - ənənəvi və texniki tipinin qarşılıqlı əlaqəsi ənənəvi (tradisionalist) və texnogen sivilizasiyaların nailiyyətlərinin və dəyərlərinin qarşılıqlı çulğaşması yolu ilə həyata keçirilə bilər (Новая философская энциклопедия. 2001). Bu mövqedən çıxış edənlər yaxın və uzaq gələcəkdə müəyyən sosial-mədəni paradigma əsasında hansısa irimiqyaslı birliyin yaranabiləcəyini inkar edərək mədəniyyətlərin, xüsusən Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı çulğaşmasından (inteqrasiyasından) deyil, yalnız qarşılıqlı təsirdən (dağıdıcı və ya yaradıcı) danışmağı üstün tuturlar. Bu mövqə tərəfdarlarının fikrincə, dünyada mövcud olan bu qədər müxtəlif mədəniyyətlərin inteqrasiyası, ümumiyyətlə mümkün deyildir. O, müxtəlif mədəniyyətlər şəraitində tərbiyə almış insanların qarşılıqlı anlaşmasını tələb edir. Buna iş təcrübəsində nail olmaq mümkün deyildir. Qərb sivilizasiyasının təməlində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinə əsaslanan iqtisadi sistem durur. Digər tərəfdən, Qərb sivilizasiyasını şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri də vətəndaş (fərd) – cəmiyyət (dövlət) münasibətlərinin mükəmməlliyi, cəmiyyətin daha mütəşəkkil idarə olunmasıdır. Şərq düşüncə tərzinin əsasını insanın mənəvi kamilliyi təşkil edir. Lakin insan sosial varlıq kimi cəmiyyətdə yaşayır. Şərq cəmiyyətlərindən fərqli olaraq Qərbdə hər kəs özünü cəmiyyətin bir üzvü kimi hiss edir, öz rifahını və azadlığını ictimai münasibətlərdən kənar təsəvvür etmir (Xəlilov S. 2009).

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dünya “mədəniyyətlərarası dialoq”una verdiyi töhfə və “Bakı prosesi”nin mahiyyəti

Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoq məsələsini geniş auditoriyada müzakirə edən müstəqil Azərbaycan Respublikası “ev sahibliyi” işini öz öhdəsinə götürmüşdür. Azərbaycanın nümayəndə heyəti Sivilizasiyaların Alyansı tərəfindən keçirilmiş forumlarda və ya 2009-cu ilin aprel ayında İstanbulda keçirilmiş II forumda, həmin ilin noyabr ayında Rabatda (Mərakeşdə) Alyansın dostları qrupunun əlaqələndirici iştirakçılarının görüşündə, 2010-cu ildə Rio-De-Janeyroda keçirilmiş III Forumda yaxından iştirak etmişdir. Mədəniyyətlərarası dialoq problemi ATƏT-in siyasi gündəliyində getdikcə

daha çox yer tutur. Azərbaycan ATƏT-in Demokratik İnstitutları və İnsan Hüquqları üzrə Bürosu ilə bu sahədə yaxından əməkdaşlıq edir. 2010-cu ilin iyun ayında Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində “Tolerantlıq və qeyri-ayrı-seçkilik” üzrə ATƏT-in yüksək səviyyəli konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin iştirakı mühüm hadisə olmuşdu. “Sivilizasiyaların alyansı Forumu” 2004-cü ildə İspaniyanın və Türkiyənin təşəbbüsü ilə yaradılmış, BMT-nin Baş katibi tərəfindən dəstəklənmişdir. Həmin vaxt Alyansın dostları qrupuna 90-a yaxın dövlət və 17 beynəlxalq təşkilat daxil olmuşdu ki, bunun nəticəsində adı çəkilən qurum sivilizasiyalararası əməkdaşlıq sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin ən nümayəndəli mexanizmi olmuşdur. Alyansın sivilizasiyalararası müxtəlifliyin qəbul edilməsi və ona hörmət prinsipi əsasında sülh və dialoq mədəniyyəti naminə birliyə nail olmaq çağırışları bütün dünyada geniş əks-səda doğurdu. Alyans yerli, milli, regional və beynəlxalq səviyyədə “mədəni müxtəlifliyin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması” məqsədilə fəaliyyətlərin koordinasiyasını həyata keçirən xarici təşkilat kimi gələcəkdə beynəlxalq mədəni dialoqun yeni paradigmasının təşəkkül tapmasına çalışır. Əksər iştirakçılar üçün Alyansın gələcəyi onun ifadə etdiyi prinsiplərə: – mədəni-sivilizasion çoxluğa, inkişaf modelinin müxtəlifliyinə və fərqli dəyərlər sisteminin bərabər hüquqlara malik olmasına nə dərəcədə sadıq qalacağı ilə tənzimlənir. Buna görə də birgə fəaliyyətdə ön plana qarşılıqlı hörmətə əsaslanan dialoq, təcrübə və informasiya mübadiləsi çıxır. “Sivilizasiyalar Alyansı” qarşılıqlı mədəni əlaqələrin müxtəlif aspektləri ilə məşğul olan digər təşkilat və qurumlar arasında öz yerini tapmağa çalışır. Mühüm cəhət ondadır ki, Alyans BMT-nin, UNESCO, İnsan Hüquqları Şurası, Beynəlxalq Miqrasiya təşkilatı və s. strukturlarının funksiyalarını öz üzərinə götürmür, fəaliyyətində özünüidarəyə əsaslanır. Bununla yanaşı, Alyansın məqsədi dövlətlərin qarşılıqlı əlaqəsi olmadan mümkün deyildir, ona görə də onun BMT ilə fəaliyyətinin koordinasiyası zəruri hesab edilir. Azərbaycan Respublikası dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun genişləndirilməsinin fəal dəstəkləyicisi olaraq, Sivilizasiyalararası Alyansa qoşulan ilk ölkələrdəndir. 2009-cu ildə Azərbaycan Alyansla münasibətlərinin inkişaf planını hazırlamış və bu beynəlxalq təşkilata təqdim etmişdir. Planda dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının, elm, mədəniyyət, din və digər mülki cəmiyyət strukturlarının Alyansla əməkdaşlığının inkişafı üzrə konkret istiqamətləri öz əksini tapmışdır. 2011-ci ilin aprelində Bakıda keçirilmiş Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunda BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı Katibliyinin icraçı direktoru Mark Şuer iştirak etmiş, Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoqun təşkilindəki rolunu yüksək qiymətləndirmişdir (Azərbaycan, 2011).

Beynəlxalq mədəni dialoqun təşkilində Azərbaycan Avropa Şurası ilə yaxından əməkdaşlıq edir. Bunun ən bariz nümunəsi 2011-ci ilin aprelində

Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun keçirilməsi və onun AŞPA tərəfindən dəstəklənməsi olmuşdur.

S.Hanqinqton “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının yenidən qurulması” əsərində sivilizasiyalar rəqabətində mədəniyyət faktorunun mühüm rol oynadığını əsas gətirərək “sivilizasiyaların toqquşması” (The clash of civilizations) nəzəriyyəsində bu rəqabətin, qarşıdurmanın dövrümüzün əsas xassəsi olduğunu, sivilizasiyalar arasında yaxınlaşma və qarşılıqlı əlaqəyə nail olmağın mürəkkəb məsələ olduğunu iddia edir. Düzdür, sonralar, 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi “The Clash of Civilizations and the Remarking of the World Order” kitabında (S. P. Hanqinqton 1996) müxtəlif dəyərlər sisteminin və davranış normalarına malik mədəniyyətlərin yaxınlaşması nəticəsində vahid dünya sivilizasiyasının yaranması ideyasını irəli sürsə də, Qərb sivilizasiyasının onun əsasını təşkil edən Amerika üstünlüyünə inamını saxlamışdır. Bunu onun “unikal və qiymətsiz olan sivilizasion maraqları, dəyərləri və mədəniyyətləri qoruyaq və möhkəmləndirək” çağırışı da təsdiq edir.

“Soyuq müharibə”dən sonra dünyada insanlar arasındakı ən mühüm fərqlər nə siyasi, nə iqtisadi, nə də ideoloji fərqlərdir. Bunlar mədəni fərqlər və müxtəlifliklərdir. İnsanlar ən sadə suala cavab istəyirlər: “Biz kimik?”. Bu sualı din, dil, tarix, dəyərlər, adət-ənənələr, yəni mədəniyyət anlayışı ilə cavablandırırırlar. Yalnız “kim” olduğunu biləndən, müəyyənləşdirəndən sonra hər bir xalq yaşayış siyasətini müəyyənləşdirməyə başlayır (С.Нанхингтон 2003, 90).

“Qloballaşan dünyamızda hamımız bir-birimizə yaxın olmuşuq. Xalqlararası, mədəniyyətlərarası, dinlərarası dialoqun bu gün dərin məna kəsb etməsi məhz bununla bağlıdır. Bu dialoqu inkişaf etdirərək, ona dəstək verərək, məhz bütün insanların gələcəyi naminə biz hamımız mədəniyyətlərin və dinlərin qarşılıqlı dialoqunda ümumi dil tapmalıyıq” (Heydər Əliyevin çıxışı. 2001). Azsaylı xalqların dövlətlərinin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmiş, milli identikliyin qorunub saxlanılmasına xidmət edən multikulturalizm Azərbaycanda çox uğurla aparılır. Humanist nəzəriyyəyə söykənən, daha sonralar isə ideologiyaya çevrilən multikulturalizm tolerantlığın təcəssümüdür. Məhz bu siyasət dövlətin aparıcı xətti olmasaydı heç bir demokratik dövlətdən, vətəndaş cəmiyyətindən danışmağa dəyməzdi. İnteqrativ proses olan multikulturalizm bir siyasət kimi öz mahiyyəti baxımından tolerantlıqla da sıx bağlıdır. O, müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə fəaliyyət göstərməsini qəbul edən, mədəniyyətlərin və dinlərin toqquşmasına xidmət etməyən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına səbəb olur.

Multikulturalizm bir siyasətdir. O, insanlara hörmətlə yanaşır. Dinindən, irqindən asılı olmayaraq onu öz ölkəsinin vətəndaşı kimi haqlarını qoruyur, bütövlükdə isə beynəlxalq sülhün təminatçısı kimi çıxış edir. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir. Demokratiyanın təməl daşı olan tolerantlıq və multikulturalizm, eyni zamanda, vicdan azadlığının təmin edilməsi və qanunun aliliyidir. Qanunun aliliyi isə demokratiyanın əsas göstəricilərindəndir.

“Qərb-Şərq” kontekstində müstəqil dövlətin “mədəniyyətlərarası dialoq”dakı uğurları

Qərb və Şərq sivilizasiyalarının qovşağında yerləşən Azərbaycan öz mədəniyyət kvintessensiyasında hər iki qütbün “yükü”nü daşımaqdadır. Mədəniyyətlər arasındakı əlaqə və fərqlər əsrlər boyu sosial elmlərin maraq dairəsində olsa da, bu məsələyə diqqət İkinci Dünya müharibəsindən sonra xüsusilə güclənmişdir. Sosioloqları ən çox məşğul edən problemlərdən biri Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin müxtəlif inkişaf istiqamətlərinə malik olması, bir-birinin əksi olan müstəvilərdə formalaşmasıdır.

Məsələnin belə global olmasının əsas mahiyyət isə belədir: qərb yönümlü mədəniyyət üstündürmü? İlk əvvəl Şərq mədəniyyəti, yoxsa Qərb mədəniyyəti yaranmışdır? Bu gün XXI əsrin astanasında superdövlətlərin münaqişə ocağına çevrilən Şərq dövlətlərinin mədəniyyətlərinin itirilmə qorxusu varmı? Şərq dövləti bu mədəniyyətlərarası dialoqa ev sahibliyi edə bilirmi? Bu kimi suallar geosiyasi məsələnin önündə duran suallardır. Bu suallara cavab vermək olduqca çətindir. İlk növbədə, ölkənin beynəlxalq nüfuzu məsələsi ortaya çıxır. Sovet rejiminin bu qadağalarını ilk olaraq aradan götürən görkəmli şərqşünas alim Aidə xanım İmanquliyeva olmuşdur. O, Azərbaycanın hüdudlarından, bütövlükdə Şərq miqyasından kənara çıxaraq, yeni dövrdə bütöv bəşəriyyət miqyasında gedən proseslərin məğzini açıb göstərmiş, Şərq-Qərb münasibətlərinin xarakterini və perspektivlərini təhlil etmişdir.

Tarixən Böyük ipək yolu, ticarət məkanı Azərbaycandan keçdiyi üçün bu böyük ərazi Qərblə Şərqi birləşdirən bir məkana çevrilmişdir. Bu əlverişli şərait Azərbaycana imkan vermişdir ki, böyük iqtisadi, mədəni və siyasi nailiyyətlərə imza atsın. Məhz bu əlverişli şəraitdən istifadə edən müstəqil Azərbaycan Dövləti Qərblə Şərqi birləşdirən tarixən İpək yolunun bərpası işinin təməlini Bakıda qoydu. O gündən Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəri Şərq-Qərb mövzusunda keçirilən beynəlxalq elmi məclislərə ev sahibliyi missiyasını öz

üzərinə götürür. S.Xəlilov haqlı olaraq qeyd edir ki, bu günə qədər ölkəmizdə bəzi istisnalar olmaqla, Şərq-Qərb münasibətlərinin universal şəkildə öyrənilməsi istiqamətində çox az iş görülmüşdür. Tədqiqatlar əsasən ayrı-ayrı şəxsiyyətlər üzrə aparılmışdır. Şərq və Qərb sivilizasiyalarının Azərbaycanın tarixi-mədəni inkişafına təsiri, milli mədəniyyətimizin və təfəkkür tərzimizi Şərq və Qərb mədəniyyətləri kontekstində araşdırmaq və onun inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək də müasir cəmiyyətimizin əsas vəzifələrindən biridir.

Tarixən məlum olduğu kimi, elm və mədəniyyət Şərqdə başlayıb, Qərbdə başa çatmışdır. Qərb özünü mədəniyyətin beşiyi hesab edir. Lakin bu gün Yaponiya, Çin, Hindistan, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin texnoloji modernləşmədə qazandığı uğurlar göz qabağındadır. Artıq siyasi, iqtisadi, texnogen, mədəni mühitdə Qərbin hegemonluğuna son qoyulur. Adlarını çəkdiyimiz sferalardakı inkişaf nailiyyətləri bütün regeonlara parçalanır. Bu ayrı-seçkiliyə son qoymaq isə taix boyu çox ağır, taleyüklü bir məsələdir. Ona görə də bəşəri böhrandan çıxış yolu ilə birgə, müasir dünyada mədəniyyətlərərası münasibətlər ümumbəşəri səylərlə tapılmalıdır (Xəlilov S. 2004). Bu gün dünyada Qərbin diqtə etdiyi bütün sferalarda inkişafın “eqoist-rasionalist” modeli üstünlük təşkil edir. Bu siyasi baxışların altında güclü-gücsüz məsələsi durduğu üçün inkişaf etmiş Qərb dövləti və ondan geri qalmış Şərq dövlətinin aqibəti və münasibəti durmaqdadır. Bu münasibətlər çərçivəsində ayrı-ayrı xalqların taleyi - milli-etnik məsələlər, milli kimliyin təsdiqi, nəhayət, millətin və dövlətin qalib-qalmaması məsələsi durur. Bu çətin və məsuliyyətli işin öhdəsindən gəlmək olduqca çətinidir. Belə ki, xalqların milli-mədəni xüsusiyyətlərinin qorunub saxlamaq və bir-birinə inteqrasiya etmək kimi yeni inkişafın paradixmasını işlənilib hazırlamaq vacib idi. Bunun üçün isə yenə sivilizasiyaların və mədəniyyətin dialoqu zəruridir. Elə dialoq ki, bütün bəşəriyyətin, müxtəlif sivilizasiyaların, xalqların vətəndaş, mənəvi-etik, humanitar potensialını hərəkətə gətirə bilsin, müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı fərqləri aradan qaldırmağa deyil, onlar arasında balansın yaradılmasına, mədəni ənənələrin inteqrasiyasına və bütövlükdə sülhə və əminamanlığa xidmət etsin. Bu prosesdə bir paradoksallıq ondan ibarətdir ki, Qərb texnogen inkişafa üstünlük verib dünya hegemonluğunu ələ aldığı halda, Şərq isə öz mənəviyyətinə sığınmış milli-mədəni dəyərlərini qorumaqla məşğuldur. Qərb sivilizasiyasının təməlində iqtisadi sistem, Şərq sivilizasiyasının təməlində isə mənəviyyət durur. Digər tərəfdən, Qərb cəmiyyətinin daha mütəşəkkil idarə olunmasının əsasını iqtisadi nailiyyətlər, Şərq düşüncə tərzinin əsası insanın mənəvi kamilliyi təşkil edir. Qərb sivilizasiya tipinin sosial-mədəni identikliyinə əsasını ictimai münasibətlər tipində insanların yaxşı yaşaması və rifahı təşkil edir. Qərb bu yaşam tərzinin əsasını iqtisadiyyatın gücündə görür. Şərq təfəkküründə ənənəçilik çox

güclüdür. Hətta bu ənənəyə sadıqlıq bəzən mühafizəkarlıqla nəticələnir. Daim yeniliklərlə üzləşən Qərbdə yaxşı yaşamaq uğrunda mübarizə gedir, insanlar demokratiya, insan azadlıqları uğrunda daim mübarizə aparırlar. Qərb siyasi sivilizasiyasının əsası budur. Tarixən mədəniyyət beşiyi olan Şərqdə bütün yazılı mənbələrdən məlum olur ki, ədalətli cəmiyyət yaratmaq uğrunda mübarizə bu ölkələrin əsas məqsədi olmuşdur. Bu fərqləri nəzərə alaraq, Qərb-Şərq qarşıdurmasını bir az azaltmaq və yumşaltmaq nöqtəyi-nəzərdən bu tərkibdə olan beynəlxalq dialoqların keçirilməsi olduqca zəruridir. Azsaylı xalqların dövlətlərinin milli mədəniyyətinin inteqrasiyasına yönəldilmiş, milli identikliyin qorunub saxlanılmasına xidmət edən multikulturalizm Azərbaycanda çox uğurla aparılır. Məhz tolerantlıq və multikultural dəyərlərin qorunub saxlanıldığı Azərbaycan Respublikası tarixin sınınmış təcrübəsinə böyük hörmətlə yanaşmış və özünün Şərq modelini qoymaqla bütün dünyaya ev sahibliyi etmişdir. Bu isə çox çətin və ağır, taleyüklü bir məsələdir. Bu da təbiidir. Çünki cəmiyyətimizdə bütün din sahibləri, müxtəlif mədəniyyətlərə sahib insanlar rahat şəkildə yaşayır, onların dininə, mədəniyyətlərinə hörmət edilir və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi azad, fəal inkişaf edib fəaliyyət göstərir. Tanınmış politoloq Samuel Hantinqton “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzəninə yenidən qurulması” adlı əsərində göstərir ki, dünyada kommunist sisteminin dağılması soyuq müharibəyə son qoymaqla bir-birinə zidd olan iki ictimai-siyasi sistemin siyasi, hərbi, iqtisadi və ideoloji qarşıdurmasını aradan qaldırdı. Bunun nəticəsində “yeni dünyada xalqlar arasında əsas fərqlər ideoloji, siyasi, iqtisadi deyil, mədəni xarakter daşıyır” (Hantinqton 2003, 21). Onun fikrincə, müasir dövrdə ictimai inkişafda etnik-mədəni dəyərlərin, mədəniyyətin aparıcı rol oynaması sivilizasiyaların toqquşmasını zəruri edir. Hantinqtonun bu fatalist və pessimist ruhda verdiyi təhlükəli proqnozunun yanlış olduğunu multikulturalizm ideyalarına əsaslanan Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki fəaliyyəti, onun xarici siyasəti sübut edir. Belə ki, ölkəmizin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri bütün dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasıdır. Qeyd edək ki, bu istiqamətdə ölkəmiz böyük uğurlara imza atmışdır. Belə uğurlardan biri kimi son dövrlərdə siyasi leksikona daxil olmuş “Bakı prosesi”ni qeyd etmək olar.

“Bakı prosesi” mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan bir təşəbbüsdür. “Bakı prosesi”nin məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Mədəniyyətlər arasında anlaşmanın, dialoqun və tolerantlığın inkişafı.
2. Müsəlman və Qərb cəmiyyətləri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi.
3. Xalqlar arasında olan dini və mədəni gərginliyin azaldılması məqsədilə barışdıran və sakitləşdirən qüvvələrə dəstək göstərməklə, mədəniyyətlər arasında hörmət və qarşılıqlı anlaşmanın qurulması;

4. Mədəniyyətin, mədəni irsin və incəsənətin imkanlarını müəyyən etməklə, onların potensialının mədəniyyətlərarası dialoqun və əməkdaşlığın həyata keçirilməsində daha səmərəli istifadəsi.

5. Mədəni və bədii fəaliyyətlərin dəstəklənməsi; qarşılıqlı anlaşma və dialoqun qurulması prosesində yaradıcılıq və incəsənət adamlarının təkanverici qüvvə kimi tanınması.

6. Üzv ölkələr və vətəndaş cəmiyyətinin cəlb olunması ilə səlahiyyətli beynəlxalq və regional təşkilatlar arasında dialoqun inkişaf etdirilməsi.

“Bakı prosesi” ideyasını ilk dəfə Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev 2008-ci il 2-3 dekabr tarixlərində Bakıda Avropa və ona qonşu regionların mədəniyyət nazirlərinin “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır” mövzusunda keçirilmiş konfransında irəli sürmüşdür. Bu konfransda ilk dəfə olaraq 10 İslam ölkəsinin də iştirak etməsi ilə yeni bir formatın əsası qoyulmuşdur. Ümumilikdə, 48 ölkənin, 8 beynəlxalq təşkilatın və bir sıra beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının yüksək səviyyəli nümayəndələrinin iştirak etdikləri bu konfransda Azərbaycanın təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq “Mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqinə dair Bakı Bəyannaməsi” qəbul edilmişdir. Bununla da sivilizasiyalar arasında dialoqun inkişafını nəzərdə tutan “Bakı prosesi”nin və bu prosesin uğurla davam etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan tərəfindən təklif edilən “Sənətçilər dialoq naminə” layihəsinin əsası qoyulmuşdur. “Bakı prosesi”nin davamlılığını təmin etmək məqsədilə 2009-cu ildə Bakıda keçirilmiş İslam ölkələrinin mədəniyyət nazirlərinin VI konfransına Azərbaycanın təşəbbüsü ilə İslam ölkələri ilə yanaşı, 10-dan çox Avropa dövlətinin təmsilçisi də dəvət olunmuşdur. Konfransda Avropa Şurasına üzv dövlətlərlə İslam Konfransı Təşkilatına üzv dövlətlərin iştirakı ilə “Mədəniyyətlərarası dialoq” mövzusunda “dəyirmi masa” keçirilmiş və birgə əməkdaşlıq haqqında razılaşma əldə edilmişdir.

“Bakı prosesi”nin növbəti inkişaf mərhələsi onun regional təşəbbüsdən qlobal hərəkətə çevrilməsi ilə əlaqələndirilir. Bu inkişaf mərhələsi də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Prezident 2010-cu ildə BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında çıxış edərkən 2011-ci ildə Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun keçirilməsini elan etmişdir. Prezident İlham Əliyevin müvafiq Fərmanı ilə Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu hər iki ildən bir Azərbaycanda keçirilir. İndiyədək Bakıda dörd Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir. Bu Forumlar UNESCO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub Mərkəzi, İSESKO, BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatının tərəfdaşlığı ilə reallaşmışdır.

“Bakı prosesi” çərçivəsində həyata keçirilmiş digər mühüm tədbirlərdən ölkəmizdə 2010-cu ilin 26-27 aprel tarixlərində keçirilmiş Dünya Dini Liderlərinin Sammitini, 2011-ci ildən indiyədək keçirilmiş dörd Beynəlxalq Humanitar Forumu və cari ilin 25-27 aprel tarixlərində keçirilmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunu göstərmək olar.

Nəticə

“Bakı prosesi” Azərbaycan multikulturalizminin beynəlxalq münasibətlər sistemində təzahürüdür. Azərbaycan Respublikası ölkə daxilində etnik-mədəni mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün xalqlara eyni münasibət göstərməklə onlar arasında qarşılıqlı anlaşma, dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərini yaratdığı kimi, eyni münasibətləri beynəlxalq müstəvidə müxtəlif mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara mənsub olan dövlətlər arasında təbliğ edərək, onlar arasında dialoqun inkişaf etdirilməsi istiqamətində böyük işlər həyata keçirir. Dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun inkişaf etdirilməsinə xidmət edən bu kimi nüfuzlu beynəlxalq tədbirlərin Azərbaycanda keçirilməsi ölkəmizə, onun multikulturalizm sahəsində əldə etdiyi böyük uğurlara beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən verilən yüksək qiymətdir.

Ölkəmizin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun inkişafında həyata keçirdiyi böyük layihələr nəticəsində nüfuzunun artmasının məntiqi nəticəsi olaraq, 2011-ci ildə Azərbaycanın beynəlxalq diplomatik uğurları sırasına növbəti əlamətdar hadisə əlavə olundu. Həmin il oktyabrın 24-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin plenar iclasında gizli səsvermənin nəticələrinə görə, Azərbaycan bu mütəbər təşkilatın Təhlükəsizlik Şurasına üzv seçilmişdir. Səsvermənin nəticələri üçdəiki səs çoxluğu ilə Azərbaycanı qalib çıxararaq, BMT Təhlükəsizlik Şurasının yeni üzvü etdi. Ümumilikdə, 155 ölkənin dəstəyi ilə respublikamız 2012-2013-cü illərdə Şərqi Avropa bölgəsini BMT Təhlükəsizlik Şurasında təmsil etmək imkanı qazandı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sözləri ilə desək, “Ölkəmizin 155 ölkənin dəstəyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzv seçilməsi aydın göstərir ki, beynəlxalq ictimaiyyətin mütləq əksəriyyəti Azərbaycanı dəstəkləyir, Azərbaycana etibar edir və belə bir vacib səsvermə prosesində öz mövqeyini ifadə edir” (Əliyev İ. 2008-2012).

Beləliklə, ölkənin daxili siyasətinin tərkib hissəsi olan multikulturalizm siyasətinin onun xarici siyasətinə müsbət təsir göstərməsi qanunauyğunluğuna əsasən, multikulturalizm Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin mühüm istiqaməti kimi ölkənin xarici siyasəti fəaliyyətinə müsbət təsir edir. Daha konkret desək, multikulturalizm Azərbaycan Respublikasının uğurlu

xarici siyasətinin mühüm amili kimi çıxış edir. Bu, özünü ilk növbədə, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasında göstərir. Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasəti sahəsində əldə etdiyi uğurlar dünya ölkələri tərəfindən etiraf olunur. Ölkənin uğurlu xarici siyasəti isə öz növbəsində, onun daxili siyasətinin tərkib hissəsi olan multikulturalizm siyasətinə müsbət əks təsir göstərir, bu siyasətin daha da davamlı olmasına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2015-ci il mayın 18-də Bakıda keçirilən II Ümumdünya Mədəniyyətlərarası dialoq Forumun açılışındakı nitqi. (2008-2012), Bakı: Azərbaycan.

Bakıda “Mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və müasir dünyada dialoq fəlsəfəsi” mövzusunda beynəlxalq konfrans işə başlamışdır. // (2011). Bakı: “Azərbaycan” qəz., 8 aprel.

Əbdüləziz bin Osmanın BDU-da çıxışı. B,22 dek. Göyçək Mahmudlu, Azərtac).

Əhədova S.A. (2014). “Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər”, Bakı: “Elm”, (s.348).

Əliyev H. (2001). “Dinin ən birinci məqsədi insanlar arasında sülh yaratmaqdır.” Respublika-news.az.

Əliyev İ. (2008-2012). “İnkişaf məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr” Çoxcildlik, Bakı: Azərbaycan.

Hopkins A.G. (2002). *Globalization in World History*. Pulmica Publishing, (275 p .11-12).

Xəlilov S. (2004). “Qərb-Şərq: ümumbəşəri ideala doğru.” Azərbaycan Universiteti.

Xəlilov S. (2009). “Sivilizasiyalararası dialoq”, Bakı: Adiloğlu, (s.258).

Xəlilov S. (2009). “Şərq ruhunun Qərb həyatı. Aida İmamquliyeva yaradıcılıq axtarıqlarının izi ilə” Bakı: Şərq-Qərb. red. Kamal Abdullayev, (2015). *Müasir dövrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafın harmoniyası: 2014. IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu ərəfəsində*, Bakı: Mütərcim, (s.74).

S. P. Hanqtington, (1996). *The Clash of Civilizations and the Remarking of World Order*, Semon and Schuster. N. K., (367 p.).

S.Hantinqton “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzəninə yenidən qurulması”, (s.21).

Suat Bilge, (2006). *“Milletlerarası politika”*, Ankara:İstanbul Universitesi Yayınları,(s.82-83).

Teodore Levitt, (1983). *The Clobalization of Markets*. Harvard Business Review May-June,.

Глобализация //Глобалистика. Энциклопедия. М.: Радуга, (2003). (с.1328).

Касгельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество, культура. М.: ГУ-ВШЭ, (2000). (138- 149).

Кессиды Ф.Х. Глобализация и культурная идентичность. / Вопросы философии, (2003). №11, (с.76-79).

Новая философская энциклопедия. В4т. Пт., М., Мысль, (2001). 334.

План действий по политике в области культуры в интересах развития, принятый Межправительственной конференцией по политике в области культуры в интересах развития, Стокгольм, 2 апреля 1998, CLT-98 /CONF. 210/4. Rev. 2, UNESCO, Paris.,180.

С.Нанхингтон. Столкновение цивилизаций.-М., АСТ, (2003). (с.90).

Садохин А.П. Межкультурная коммуникация. М.: Альфа-М, (2006). (с. 288).

Фукуяма Ф. Конец истории. // Вопросы философии, (1990). №3.

д.ф.но филос. Сахиба Алиева

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ГЛОБАЛИЗАЦИОННОМ МИРЕ

РЕЗЮМЕ

Проблема глобализации диктует необходимость новых подходов к межкультурным диалогам на современном этапе. Статья исследует теоретические и практические аспекты межкультурного диалога. Автор представляет азербайджанскую модель мультикультурализма как образец новых межкультурных отношений в современном мире.

В статье анализируются такие темы, как расизм в Европе, расовая дискриминация и митинги, укрепление национального единства, усиление исламофобии в западных странах, конфликт между Западом и Востоком, миграционный кризис на Западе, кризис мигрантов на Западе и миграция населения ближневосточных стран в Европу в результате

широкомасштабных войн на Ближнем Востоке, отношение восточных стран к миграционному потоку, этническая и национальная идентичность Восточного Азербайджана, отношение к группам. Автор также рассматривает такие документы, как Устав ООН, решения и рекомендации ОБСЕ, международные конвенции, и вопросы, связанные с проведением мероприятий на государственном уровне для обеспечения выживания и жизнедеятельности малых наций.

Далее в статье рассматриваются национально-этнические процессы, проблема этногенеза, социальная динамика развития национальных меньшинств и меньшинств, проживающих в разных государствах, политические и правовые соглашения, конвенции и акты, принятые в связи с этими процессами, а также обязательства, принятые независимым Азербайджаном в рамках этих соглашений, и результаты проводимых реформ.

После обретения Азербайджаном независимости важнейшей опорой стратегии государственности стали труды и идеи общенационального лидера Гейдара Алиева и осмысление положений, касающихся защиты прав и свобод этнических меньшинств, что является частью идеологии “азербайджанства”. Отмечаются также большое международное значение примера Азербайджана как государства, демонстрирующего приверженность мультикультурным ценностям, важность Бакинского процесса” и создания “Бакинского мультикультурного центра” как модели толерантности, а также значимость проведения страной мультикультурного и межрелигиозного диалога.

***Ключевые слова:** межкультурный диалог, толерантность, мультикультурализм, расизм, ксенофобия, изоляционизм, ассимиляция, апартеид.*

Assist. Prof. Sahiba Aliyeva

INTERCULTURAL DIALOGUE AND TOLERANCE IN THE GLOBALIZING WORLD

ABSTRACT

The article highlights the importance of intercultural dialogue, one of the most global issues of the modern era, that unites nations of the world, combining national and universal characteristics. Theoretical and practical

aspects of intercultural dialogue are explored as well. Promoting values of multiculturalism, Azerbaijan demonstrates a culture that will exemplify the world's nations. The article propagates Azerbaijan's model of multiculturalism. On the one hand, rallies concerning racism in Europe, racial discrimination and national unity, increasing Islamophobia in Western countries, West-East Conflict, crisis of multicultural values in Western countries which joined United Nations Charter, OSCE Decisions and Recommendations and International Conventions, migration crisis, critical situation that migrants face, migration to Europe in the wake of large-scale wars in the East, the attitude of the Eastern countries to the migration, the attitude towards the Azerbaijanis, important issues such as the organization of state-level events for the survival and activity of small nations are reflected in the article.

The article deals with national-ethnic processes, ethnogenesis problem, social dynamics of the development of national minorities and minorities living in different states, the reforms carried out by independent Azerbaijan based on the world-wide political and legal agreements, conventions, acts and commitments in regards to these processes and their practical results were reflected. After the independence, the most important issue of the statehood in Azerbaijan was ideology of “Azerbaijanism” formed by National Leader Heydar Aliyev, and the interpretation of the provisions concerning the protection of the rights and freedoms of ethnic minorities, which is part of this ideology was discussed in the article. It also discusses the example of the Azerbaijani state, which demonstrated great multicultural values, the essence of the “Baku Process”, the establishment of Baku International Multiculturalism Center as a model of tolerance for the world, the organization of intercultural and interreligious dialogue and their international significance.

Keywords: *Intercultural dialogue, multiculturalism, tolerance, racism, xenophobia, isolationism, assimilation, apparteid*

Çapa tövsiyə etdi: prof. Ə.B.Məmmədov